

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXII

PRESIDENCY

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1-2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расковић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крсчић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Beograd

Тираж
400 примерака

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политике владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стојан Новаковић и Конкордаји са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Milićević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државотворна мисао и дело Стојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудити, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематског издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Bošković, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српског идентитета: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

ПОЛИТИКА МИНИСТАРСТВА НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ У ВЛАДИ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА*

БОЈАНА МИЉКОВИЋ КАТИЋ**

А п с т р а к т. – Министарство народне привреде у првој влади Стојана Новаковића водио је Вучко Стојановић. Министарство је спроводило активну привредну политику и унапредило привредни амбијент доношењем закона о тзв. безличним акционарским друштвима и помагању прерађивачке индустрије и извозне трговине стоком. Истовремено, наставило је и новим мерама унапредило привредну политику претходних влада, првенствено у области трговине стоком и заштите шума. Међутим, исто министарство у другој влади С. Новаковића, које је водио радикал Јаша Продановић, због политичке кризе није водило активну привредну политику, мада је наставило с политиком претходних радикалских влада.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Министарство народне привреде, Вучко Стојановић, Јаша Продановић, привредна политика, континуитет

Министарска криза у лето 1895. довела је на чело владе 7. јула Стојана Новаковића, који је до тада у неколико влада био министар просвете и црквених дела (1873–1875, 1880–1883), министар унутрашњих дела (1884–1885) и једном заступник министра финансија (1875). За његовог мандата, Народна скупштина усвојила је више закона, од којих је неке пројектовало и скупштини на усвајање поднело Министарство финансија, а друге Министарство народне привреде, тако да је његова влада, решила значајна финансијска, административна, судска и привредна питања.

Када је реч о политици Министарства народне привреде под владом Стојана Новаковића требало би нагласити да се, без обзира на то што је законске предлоге скупштини предлагало министарство, не може порећи и лични утицај Стојана Новаковића на предложена решења. Наиме, према сведочењу савременика, чим је

* Прилог је настао као резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану“ (ев. бр. 177030).

** Историјски институт, Београд, Кнеза Михаила 36; и-мејл: bojana.miljkovic.katic@iib.ac.rs

Новаковић постао председник владе, одмах се осетила промена у министарствима – начелници одељења више нису могли да раде „више или мање шта су хтели“. Новаковић је као председник владе лично прегледао пошту и акта, прослеђивао их надлежним министарствима и њиховим одељењима и бележио на њима упутства, повремено и концепте решења, тако да је његовим доласком на власт било завршено време када министри нису добијали никаква „претходна упутства нити су их [...] тражили“ и када су подносили „већ готове ствари на потпис“. Напротив, стицао се утисак да је Новаковић „носио целу владу на својим леђима“.¹ Такав приступ раду Министарског савета и појединих министарстава био је врло ефикасан начин да анулира неискуство већине министара.² Министарство народне привреде водио је најпре заступник, Михаило Петковић, министар грађевина, а од 14. септембра 1895. Вучко Стојановић, обојица по први пут у министарској фотељи.

Стиче се утисак да се Новаковић као председник владе посветио првенствено финансијским питањима – буџету и буџетском дефициту, отплати државних дугова, фискалној политици – на које је пажњу скренула и детаљно их обрадила Даница Милић.³ Међутим, политика његовог министарства привреде била је такође веома активна, конзистентна и у значајној мери је унапредила привредни амбијент земље.

Министарство привреде у Новаковићевој првој влади водило је континуирану политику у односу на политику претходног министарства привреде у скоро свим областима. Статистички гледано, број донетих мера био је на страни претходног министарства, али је ново наставило са издавањем сличних прописа и предузимањем сличних мера, као и са доградњом решења која је усвојила претходна влада. На тај начин, продужаване су претходне политике министарства привреде. Континуитет је најочљивији у политици према сточним сајмовима (панађурима). Наиме,

¹ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић – личне усйомене*, у: Споменица Ст. Новаковића, Српска књижевна задруга, коло XXIII, бр. 157, Београд: Српска књижевна задруга, 1921, стр. 88–89.

² Од значаја за добро функционисање Министарства народне привреде и ефикасну привредну политику било је и постојање Привредног савета, основаног 1891. Савет је имао мандат од три године, чинило га је 15 компетентних чланова (теоријски или практично спремних), које је на предлог министра постављао краљ. На захтев министра Привредни савет израђивао је законске пројекте, давао мишљење о свим пројектима из области привреде, правилима и упутствима министра, буџетским наменама, предлозима за унапређење привреде и извештајима привредних установа и завода, као и о предлозима за њихов развој (*Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији од 1. јануара 1891. до краја исте године* 47, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1892 (=Зборник закона 47), стр. 277–280).

³ Даница Милић, *Стојан Новаковић и финансијски проблеми Србије*, у: Стојан Новаковић, личност и дело (1842–1992), научни скуп поводом 150-годишњице рођења, ур. Владимир Стојанчевић, Научни скупови, Српска академија наука и уметности, књ. 78, Одељење историјских наука, књ. 25, Београд: Српска академија наука и уметности, 1995, стр. 103–112.

све већи број панађура отворан је у мањим местима, па су они све више постајали место забаве и коцкања, а све мање место за трговину. Због тога су у првој половини 1895. укинута чак 43 панађура.⁴ Ново министарство привреде подржало је редукацију броја панађура, мада је отворило осам нових, руководећи се привредним интересима локалних средина. При томе су у два случаја поново отворени претходно укинута панађури, што се ипак не може сматрати ревизијом одлука претходне владе и њеног министарства привреде.⁵

Континуитет политика управљања постојао је и у области поштанско-телеграфских мера, које су тада биле у надлежности министарства привреде, у заштити шума и у пољопривреди. Министарство народне привреде у влади Стојана Новаковића наставило је да закључује поштанско-телеграфске уговоре с другим државама, као и претходно, да отвара нове поштанско-телеграфске или телеграфске станице, унапредило је контролу поштанско-телеграфског саобраћаја (формирањем инспекцијске службе и прописивањем правила за набавке) и донело неколико закона, којима су допуњени закони о поштама и телеграфу и прихваћене измене међународног телеграфског правилника.⁶

Политика заштите шума такође се није мењала. Проширена је и дограђена, с једне стране, проглашавањем непланске сече за „грабеж“, а с друге, инсистирањем на обавезном пошумљавању огољених шумских простора и подизању нових шума.⁷ Министарство је расписом обавезало општине да подигну нове шуме без обзира да ли се радило о огољеним општинским или државним шумама. Учињено је то на основу сазнања да није ни започето с обнављањем шума, упркос обавезама по *Закону о шумама* из 1891, који је оставио рок од пет година за тај посао. Овим актом предвиђено је било и вођење прецизне евиденције о огољеним просторима, степену њихове девастираности и преосталом шумском покривачу.⁸

Измене и допуне раније донетих закона више су потврђивале континуитет политике, него што су ревидирале и значајније мењале раније донете прописе, јер се већином радило и техничким исправкама. Овим изменама углавном су преци-

⁴ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издајних од 1. јануара 1894. до краја 1895. године* 50, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1899 (=Зборник закона 50), стр. 107, 110, 179, 224–227.

⁵ *Нав. дело*, стр. 408, 416–417, 424, 453.

⁶ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издајних од 1. јануара 1896. до краја исте године* 51, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1899 (=Зборник закона 51), стр. 25–26, 214, 261–273, 386, 393, 433, 559.

⁷ *Нав. дело*, стр. 51, 216, 431.

⁸ *Зборник закона* 47, стр. 348–391; Распис министра народне привреде о подизању шума, од 14. марта 1896, *Зборник закона* 51, стр. 216–218.

зирани, а у неким случајевима и осавремењени постојећи правни оквири. Тако је *Закон о изменама и дојунама Закона о нижим школама за пољску привреду* из 1896, предвиђао отварање нових пољопривредних школа, проширење школског програма на изучавање „домаће прерађивачке радиности“, као што је плетарство, прерада кудеље и лана или израда пољопривредних алатки. Предвиђена је и могућност да те програме могу похађати и учитељи, свештеници, монаси и младићи који нису успели да заврше редовну пољопривредну школу.⁹ Овај закон ни у једној тачки није ревидирао претходни *Закон о нижим пољопривредним школама* из 1882. године само је надлежности стручних савета поверио у међувремену формираном Привредном савету.¹⁰ Слично је било и са *Законом о устројању Врањске Бање и Косић Тасићу, инжењеру из Ниша, у експлоатацију* из 1895, којим су прецизиране његове повластице стечене на основу уговора из 1888. и продужене до 1939. године, а обавезе проширене градњом „курсалона“.¹¹

Иако се најмање бавило пољопривредом, Министарство народне привреде је и у тој области наставило политику претходних влада. Концентрисало се на бригу о виноградарству, угроженом ширењем филоксере. *Законом о обнављању и унапређењу виноградарства* из 1895. уређен је начин рада постојећих расадника и прописана су правила за функционисање будућих расадника нових сорти лозе отпорних на филоксеру. Расаднике су, поред државе, могли да формирају и општине, срезови и окрузи, као и пољопривредна удружења; уживали би „сталну државну потпору“, а особље примало плате из државне касе. Предвиђене су и олакшице и подстицаји за власнике винограда који засаде више од 1.000 чокота нових сорти лозе у окрузима у којима постоји зараза, као и практични курсеви о обнављању винограда.¹²

Најзначајнији за управљање привредом и за привредни развој земље уопште био је континуитет политика у области давања повластица за отварање индус-

⁹ *Зборник закона* 51, стр. 396–397.

¹⁰ *Споменичке белешке о седницама редовне Народне скупштине за 1896. годину, сазване указом његовој величанства краља од 19. септембра на дан 5. октобра 1896. године, у Београду*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1897, стр. 916.

¹¹ *Зборник закона* 51, 1899, стр. 554–557.

¹² *Закон о обнављању и унапређењу виноградарства*, *Зборник закона* у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1898 до краја исте године 53, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1901, стр. 486–490. На основу тог закона отворено је између 1902. и 1905. осам лозних расадника и више десетина среских – почетком 20. века било их је 47 (Гордана Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији (1878–1912)*, Српски генеалогички центар, Етнолошка библиотека, Посебна издања, књ. 12, Историјски институт, Посебна издања, књ. 67, Београд: Српски генеалогички центар : Историјски институт, 2017, стр. 79, 81).

тријских предузећа и истраживање и експлоатацију рудника. Министарство народне привреде у влади Стојана Новаковића издало је, истина, мање повластица у тој области него претходне владе, али је пажљиво пратило њихово извршење, како раније издатих, тако и сопствених повластица, одузимајући несавесним привредницима стечена права у случају да нису испунили предвиђене услове.¹³

Министарство народне привреде у првој влади Стојана Новаковића унапредило је привредни амбијент усвајањем неколико системских закона. Неки од тих закона били су усмерени на развој прерађивачке индустрије, други на обезбеђивање институционалних оквира и макроекономских услова за бржи развој индустрије. *Закон о њошњомајању Српској акционарској друштва за сточни трг* и *Закон о њошњомајању кланичких предузећа*, оба донета 1895. године, обезбеђивали су боље функционисање трговине стоком и створили предуслове за развој прерађивачке индустрије.

Законом о њошњомајању Српској акционарској друштва за сточни трг на једном месту су концентрисани извозни контингенти земље упућени на северно, најзначајније тржиште, јер је сваки трговац морао на сточном тргу у Београду да пре извоза држи осам дана стоку, и то не само свиње, већ и говеда и другу стоку. Ту су стоци обезбеђени ефикасни санитарни прегледи (пошто је на сточном тргу постојала канцеларија за санитарне прегледе, ветеринар и друге пратеће службе), а трговцима комуникација са тржиштем (јер се држава обавезала да на сточном тргу постави поштанско-телеграфску станицу и телефон). Држава је акционарском друштву дала пореске и царинске олакшице (ослобођење царине на увоз машина и опреме, непосредних пореза и општинских и свих других такса на извоз стоке), бесплатну грађу у државним шумама за потребе друштва и потребно земљиште. Друштво је било обавезно да у року од две године изгради оборе за 10.000 грла и да их даље проширује, као и посебне оборе за стоку сумњивог здравља, да подигне складишта хране, млин за сточну храну, сапунциницу и гостионицу и друге потребне објекте и изради правилник којим уређује односе са трговцима и цену својих услуга. Иако наоко повластица с искључивим правом на 50 година, овај закон оставио је простор и за организовање других сточних тргова. Држава се, чак, обавезала да један крак државне железнице изгради до сточног трга.¹⁴

¹³ Министарство народне привреде у првој влади Стојана Новаковића издало је три повластице за отварање индустријских предузећа: за фабрику модерног намештаја у Београду, за кланицу у Нишу и за ојачање постојеће фабрике чоје и сукна у Параћину, која је радила до 21. века. Издало је и три рударске повластице: за отварање рудника „Костајник“, за вађење гранита и за вађење мергла и производњу цемента. Одузело је једну повластицу, због тога што није у предвиђеном року подигнута брикетница (*Зборник закона* 50, стр. 425, 456; *Зборник закона* 51, стр. 36, 258, 274, 337, 391).

¹⁴ *Зборник закона* 50, стр. 495–498.

Закон о пошћивомању кланичких предузећа, други системски закон Министарства народне привреде у првој влади Стојана Новаковића, био је усмерен директно на развој прерађивачке индустрије, првенствено прераде меса. Предвиђао је услове за отварање кланица и фабрика за прераду стоке и живине с потпуним или делимичним повластицама и тим предузећима обезбеђивао сличне опште повластице као и акционарском друштву за сточни трг. Поред тога, предузећа основана по овом закону имала би право на 50% јефтинију со, коју би користили у преради, плаћала би порез на чисту добит, и имала право на градњу путева, железнице и канала за сопствене потребе, под потпуно истим условима какве су имали градитељи државних железница, путева и канала. Приликом јавних набавки, држава би производе ових предузећа узимала с 5% вишом ценом него производе иностраних понуђача. Закон је предвиђао да по добијању повластице фабрика за прераду стоке буде отворена у року од две године и да има капацитет од 10.000 до 20.000 грла годишње; добијала је посебне стимулансе, уколико би премашила производне или извозне квоте.¹⁵

Значај оваквих мера најочигледнији је уколико се зна да је применом ова два закона настала прва индустријска зона у Београду. У оквиру сточног трга отворени су прерађивачки погони – млин за сточну храну (прекрупу) и сапунџица, у којој се од оболеле стоке производио сапун, а у близини је отворена савремена кланица великог капацитета. Цео комплекс је железничком пругом повезан с главном железничком трасом Београд – Ниш. Поред тога, већ следеће 1896. године на основу *Закона о пошћивомању кланичких предузећа* дата је повластица и Српском акционарском друштву за клање стоке и прераду свињског меса у Нишу да у том месту, па и другде, ако нађе за исплативо, подигне модерну кланицу капацитета 10.000 грла годишње.¹⁶

Законом о акционарским друштвима из 1896, такође системским законом, унапређене су макроекономске прилике у земљи. Њиме је створена могућност формирања тзв. безличних акционарских друштава, прописана су јасна правила њиховог функционисања и нивои одговорности улагача. Одобрења за организовање акционарских друштава давао је министар привреде после мишљења Привредног савета, уколико би друштво чинило најмање 10 акционара са по 10 акција, ако би дали изјаву о висини почетног капитала и броју акција и припремили правила

¹⁵ *Нав. дело*, стр. 491–495. Да би испунила све услове повластице, влада је одмах по формирању Друштва 1897. одобрила зајам за изградњу железничког крака од главне пруге Београд – Ниш до његових обора и кланице (тзв. кланичка пруга), пошто није располагала довољним буџетским средствима. Зајам није реализован због пада владе (Милорад Недељковић, *Историја српских државних дугова*, Београд: Штампарија „Штампе“ Стеве М. Ивковића и комп, 1909, стр. 205).

¹⁶ *Зборник закона* 51, стр. 274.

организације и рада, а улагачи су учествовали у добити и одговарали за губитке сразмерно свом улогу.¹⁷ Безлична акционарска друштва лакше су него командитна или ортачка прикупљала капитал, јер су продајом акција могли да буду уложени у привреду и мањи капитали већег броја улагача. Таква акционарска друштва била су подеснија за индустријска предузећа и новчане заводе у земљи у којој је хронично недостајао инвестициони капитал за покретање производних предузећа и релативно снажних финансијских установа.¹⁸

Системски закони, као и правила и решења које је прописало Министарство народне привреде у влади Стојана Новаковића били су ослоњени на модерне постулате привредне организације и усмерени на осавремењивање делатности коју су регулисали. Изузетак представља једино решење о организовању извозних трговаца стоком и пољопривредним производима. Наиме, ово министарство је 1896. прописало да се извозном трговином поменутих артиклима могу бавити само чланови трговачко-извозничког еснафа. Прописана начела и правила, као и само организовање еснафа према *Уредби о еснафима* из 1847. године, представљају несхватљив анахронизам. Истина, циљ организовања еснафа било је окупљање у окружним варошима и Београду богатих трговаца извозника (чланови еснафа могли су бити само порески обвезници који су плаћали порез на 6.000 динара за трговце стоком, односно 15.000 динара капитала за трговце пољопривредним производима, и минимални извозни контингент од једног вагона пољопривредних производа) и елиминисање из извозних послова привредника који не поседују потребна знања (због чега је било прописано полагање испита за пријем у еснаф).¹⁹ Међутим, ти циљеви могли су бити постигнути и другачијим начинима организовања и контроле.

Добро технички и политички припремљени, закони које је Министарство народне привреде у влади Стојана Новаковића предложило Народној скупштини усвојени су сви, неки тек незнатно измењени, а *Закон о акционарским друштвима*

¹⁷ *Нав. дело*, стр. 400–429.

¹⁸ Добар пример макроекономских промена, које су проистекле из овог закона може се видети у ужичком крају, у коме је повезаност акционарских привредних и финансијских предузећа најочигледнија код Ужичке трговачке банке, основане 1908, чији је један од оснивача и руководиоца био индустријалац Малиша Атанацковић. Он је, уједно, био и један од оснивача Ужичке ткачке радионице и Електроцентралне на Ђетини. Подстицај који је овај закон обезбедио за улагање капитала кроз откуп акција био је очигледан и у чињеници да су већину при откупу акција Народне банке чинили обвезници пореза из прве и друге класе по *Закону о илањању пореза* из 1882. Они су били „иницијатори и оснивачи првих новчаних завода и индустријских предузећа“, било их је „преко стотину“ и за собом су повукли „неколико стотина осталих, средњих и ситних улагача на штедњу и откуп деоница“ (Даница Милић, *Развићак банкарства у ужичком крају*, Ужички зборник 23, Ужице: Народни музеј и Историјски архив у Ужицу, 1994, стр. 108–109).

¹⁹ *Зборник закона* 51, стр. 344–347.

је, након усвајања у Законодавном одбору, прихваћен на седници скупштине без дискусије у начелу и у појединостима.²⁰

Министар Вучко Стојановић поднео је Народној скупштини 1896. године и „Предлог Закона о потпомагању домаће индустрије“ и „Предлог Закона о Хипотекарној банци Краљевине Србије“. Први предлог размотрио је Финансијски одбор скупштине и дао примедбе које је министар усвојио, али су посланици одлучили да се расправа и усвајање закона остави за следећу седницу. У међувремену, влада је 29. децембра 1896. одступила, па тај предлог, као ни предлог о оснивању хипотекарне банке, скупштина није разматрала.²¹

Процењујући привредну политику Министарства народне привреде у првој влади Стојана Новаковића може се закључити да је оно у индустријским и финансијским делатностима градило систем приватних акционарских друштава у којима је држава имала интерес, чиме се надовезало на политику радикалних министара привреде. Настојало је, такође, да подстакне извозну трговину стоком и пољопривредним производима и развије прерађивачку индустрију, првенствено прераду меса. Његова привредна политика подстицала је концентрисање капитала у индустрији и новчарству, што је, уз политику Министарства финансија, створило услове за стабилнији и ефикаснији привредни систем. Била је то веома активна политика, уколико се има у виду да је у програму Напредне странке из 1880. и 1889. године привредној политици посвећено мање од по једне реченице. У првом програму привредна политика свела се на став: „наше народно газдинство очекује потпомагање нарочито стварним мерама и изворима“, а 1889. на став: „да се привредно стање Срба унапређује и да се Србија приближава економској независности својој“.²² Ово министарство привреде предузело је корисне мере и обезбедило стварне изворе финансирања тамо где је проценило да је потребно и, поред тога, створило правни оквир за лакше финансирање привредних делатности кроз уређен

²⁰ *Сћенографске белешке о седницама редовне Народне скупштине за 1896. годину*, стр. 918–919.

²¹ *Нав. дело*, стр. 53–56, 1005–1027, 1220. Закон о потпомагању домаће индустрије усвојен је 1898. као *Закон о појмомањању домаће радиности (индустрије)* (*Зборник закона* 53, стр. 220–225). Закон о хипотекарној банци није донет. Рад Управе фондова, која је од оснивања 1862. функционисала као хипотекарна банка, издајући кредите приватним лицима на залог непокретности, а од 1864. стекла право да издаје заложнице на основу одобрених кредита, уређен је *Законом о уређењу Управе фондова* 1898. (*Нав. дело*, стр. 123–153). Тим законом она је постала „права хипотекарна банка“, па је већ следеће, 1899. године, на основу њених заложница (у вредности од 12,5 милиона динара) српска држава узела инострану зајам од 4.000.000 динара код Берлинског трговачког друштва (Момир Гломазић, *Историја Државне хипотекарне банке 1862–1932*, Београд: Графички институт Народна мисао, 1933, стр. 62–63, 69–71).

²² Василије Крстић, Радош Љушић, *Програми и политички српских политичких странака до 1918. године*, Београд: Књижевне новине, 1991, стр. 108, 184.

систем акционарских друштава. Све то било је, истовремено, усмерено на стварање основа за економску еманципацију у односу на Аустроугарску. Међутим, кратко време у коме је Министарство народне привреде Вучка Стојановића имало прилике да спроводи своју политику онемогућава да се процени адекватност, применљивост и резултати те политике.

* * *

Привредна политика добила је више простора у програму Напредне странке 1906. године, где је у тачки 9 предвиђено да ће јој „прво и најозбиљније место у земаљским пословима“ бити еволутивни „напредак земље у привреди, трговини, радиности“, „рационално државно газдинство“, равномеран развој железничке мреже и осталих саобраћајница на целој територији Србије, и да ће се ради реализовања тих циљева странка позабавити „организацијом кредита“ и „истинито спроведљивом реорганизацијом пореског система“.²³ Ипак, околности у којима је функционисала друга влада Стојана Новаковића и њено Министарство народне привреде оставиле су привредна питања на зачељу, будући да је анексиона криза изазвана 1908. припајањем Босне и Херцеговине Аустроугарској апсорбовала скоро све капацитете владе. Приоритет коалиционе владе, коју су под председништвом Стојана Новаковића 24. фебруара 1909. формирале све четири релевантне странке (Напредна, Радикална, Самостална радикална и Либерална странка), била је спољна политика, односно истрајавање на непризнавању анексије, али је пред отвореним претњама Аустроугарске влада морала да попусти и 31. марта 1909. призна анексију. Политичку кризу пратила је и финансијска, настала суспензијом трговинског уговора с Аустроугарском из 1908, обновом царинског рата и отказивањем аустроугарских кредита. Стога се влада у унутрашњој полици првенствено бавила финансијским проблемима земље. Намеравала је да зајмом од 150 милиона динара за наоружање војске и изградњу железнице, дотад највећим траженим зајмом, реши и финансијску кризу, али је на питању зајма пала 24. октобра 1909.²⁴

Министарство народне привреде у другој влади Стојана Новаковића водио је радикалски политичар Јаков (Јаша) Продановић, један од оснивача Самосталне радикалне странке. Разрешење спољнополитичке кризе ослабило је унутрашње јединство владе, па у унутрашњој политици, посебно на законодавном пољу, није учињено много. Министарство народне привреде у другој влади Стојана Новаковића није издало ниједан закон којим је регулисана нека привредна област. Огра-

²³ *Нав. дело*, стр. 335–336.

²⁴ *Владе Србије (1805–2005)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, б. г [2005], 221.

ничило се на два закона којима су суспендовани раније донети закони о надокнади штете услед града и о осигурању стоке, оба из 1905, и измену *Закона о мерама*.²⁵ Министарство је издало свега једну повластицу привредном друштву – Свиларском друштву из Београда и његовој филијали у Лапову, којом је то друштво стекло право да следећих 20 година бесплатно дели семе свилене бубе, искључиво право откупа свилених мехурака (коконе) и одмотавања чахура. Друштво се обавезало да током следећих пет година отвори најмање 19 откупних станица за коконе и за три године подигне најмање 50 савремених вретена на парни или електрични погон за расподелање свиле. Као и остала предузећа формирана по *Закону о њошћомајању домаће радиности (индустрије)* из 1898, и ово друштво обавезано је да плаћа улоге у фонд за обезбеђење радника у случају болести и њихове деце и удовица у случају смрти, и ослобођено је плаћања царина и свих споредних такса на увоз машина, опреме и делова и на извоз коконе, свиле и физона. Ослобођено је плаћања пореза и државних приреза и плаћања пореза на производњу мехурака.²⁶

Министарство Јаше Продановића настојало је да привредом управља расписима, решењима и издавањем правила. Тим актима углавном су решавана техничка питања, понављана ранија решења и расписи који се због неажурности државних службеника или привредника нису спроводили или су прецизирана и допуњавана раније донета решења. Овим актима Министарство народне привреде прописало је правила за слање у иностранство државних питомаца чије је стипендије обезбеђивало његово Одељење за трговину, радиност и саобраћај, регулисало је начин прикупљања података о производњи пољопривредних производа, површинама под културама и о гајењу стоке, појаснило делокруг рада државних економа и њихових помоћника, поступак приликом тражења продужавања рударских повластица, поступање локалних органа по *Закону о шумама* и слично. Министарство је прописало и обавезан преглед сувих шљива и пекмеза приликом извоза, а посебним расписом о сушењу шљива утврдило је правилне начине сушења и предвидело контролу поступака преко комисије за надзор, настојећи да обезбеди извоз здравих и квалитетних производа.²⁷ Тим мерама нису чињени никакви искораци из политика које су водила министарства привреде претходних влада. Стиче се утисак да се Министарство народне привреде у другој влади Стојана Новаковића више бавило корективним мерама него формулисањем политике или управљањем привредним делатностима.

²⁵ *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издајних од 1. јануара 1909. године до краја исте године* 64, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1912 (=Зборник закона 64), стр. 282–285, 539.

²⁶ Закон о повластици Свиларског друштва из Београда са филијалом у Лапову, *Нав. дело*, стр. 346–352.

²⁷ *Нав. дело*, стр. 389–391, 394–400, 404–407, 409–410, 423–424, 425–427, 457–459.

ЛИТЕРАТУРА

Владе Србије (1805–2005), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, б. г [2005].

Гарић Петровић, Гордана, *Земљорадња у Србији (1878–1912)*, Српски генеалошки центар, Етнолошка библиотека, Посебна издања, књ. 12, Историјски институт, Посебна издања, књ. 67, Београд: Српски генеалошки центар: Историјски институт, 2017.

Гломазић, Момир, *Историја Државне хипотекарне банке 1862–1932*, Београд: Графички институт Народна мисао, 1933.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1891. до краја исте године 47, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1892.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1894. до краја 1895. године 50, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1899.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1896. до краја исте године 51, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1899.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1909. године до краја исте године 64, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1912.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1898 до краја исте године 53, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1901.

Јовановић, Слободан, *Стојан Новаковић – личне усјомене*, у: Споменица Ст. Новаковића, Српска књижевна задруга, коло XXIII, бр. 157, Београд: Српска књижевна задруга, 1921.

Крестић, Василије, Љушић, Радош, *Програми и сјатајући српских политичких странака до 1918. године*, Београд: Књижевне новине, 1991.

Милић, Даница, *Развићак банкарства у ужичком крају*, Ужички зборник 23, Ужице: Народни музеј и Историјски архив у Ужицу, стр. 99–114.

Милић, Даница, *Стојан Новаковић и финансијски проблеми Србије*, у: Стојан Новаковић, личност и дело (1842–1992), научни скуп поводом 150-годишњице рођења, ур. Владимир Стојанчевић, Научни скупови, Српска академија наука и уметности, књ. 78, Одељење историјских наука, књ. 25, Београд: Српска академија наука и уметности, 1995, стр. 103–112.

Недељковић, Милорад, *Историја српских државних дугова*, Београд: Штампарија „Штампе“ Стеве М. Ивковића и комп, 1909.

Стенографске белешке о седницама редовне Народне скупшћине за 1896. годину, сазване указом његовој величанства краља од 19. септембра на дан 5. октобра 1896. године, у Београду, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1897.

CIP – Каталогизација у публикацији – Народна библиотека Србије, Београд

930:929 Новаковић С. (082)

СТОЈАН Новаковић : поводом сто седамдесет пет година од рођења : научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године / уредници [Михаило Војводић, Александар Костић]. – Београд : САНУ, 2018 (Београд : Colorgrafx). – 518 стр. : илустр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 172. Председништво ; књ. 11)

На спор. насл. стр.: Stojan Novaković. – Тираж 400. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-7025-791-7

COBISS.SR-ID 268770828